

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ

EFFECTIVENESS OF PUNISHMENT: THE CONCEPT AND DETERMINATION CRITERIA

Мергель М.Р., аспірант кафедри судочинства

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
суддя**Галицький районний суд Івано-Франківської області*

Стаття присвячена дослідженню питання ефективності покарання, окресленню її поняття та критеріїв її визначення. Здійснено розмежування правових категорій «результативність» та «ефективність».

Проаналізовано існуючі підходи до розуміння категорій «ефективність», «ефективність права», «ефективність кримінального права», «ефективність покарання», що дозволило визначити поняття «ефективності покарання» як співвідношення між його метою (цілями) і фактично досягнутим результатом його застосування.

З огляду на норму ч. 2 статті 50 Кримінального кодексу України кожне покарання має досягати таких цілей як кара, виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. У результаті аналізу наукової літератури та матеріалів практики виконання покарань встановлено, що досягнення усіх перелічених складових елементів мети покарання одночасно кожним з видів покарання є вкрай рідко досяжним, що свідчить про неефективність покарання або необхідність встановлення інших критеріїв визначення його ефективності.

Проаналізовано зміну підходів Робочої групи з питань розвитку кримінального права до визначення мети покарання у тексті проекту Кримінального кодексу України.

Встановлено, що мета покарання піддається трансформації у залежності від етапу кримінального переслідування (наприклад, на етапі виконання покарання з'являється ще одна його ціль – ресоціалізація засуджених), що теж не сприяє ефективному її досягненню.

Зроблено висновок, що ефективність як якісна властивість покарання можна вважати оціночною категорією, оскільки вона залежатиме від конкретного виду покарання, особи, до якої воно застосовується, а також і від суб'єктів, які покликані виконувати конкретний вид покарання тощо.

Запропоновано правослухняну поведінку засуджених осіб як під час, так і після відбування покарання розглядати в якості головного реального критерію оцінки ефективності його застосування. Окреслено коло чинників, що впливають на ступінь ефективності покарання у кожному конкретному випадку на різних етапах кримінального провадження.

Ключові слова: ефективність, ефективність покарання, мета (цілі) покарання, ефективності функціонування органів органів та установ виконання покарань, правослухняна поведінка засуджених осіб.

The article is devoted to the study of the question of the effectiveness of punishment, the definition of its concept and the criteria for its determination. The legal categories of "effectiveness" and "efficiency" have been demarcated.

The existing approaches to understanding the categories "effectiveness", "law effectiveness", "criminal law effectiveness", "punishment effectiveness" were analyzed, which made it possible to define the concept of "punishment effectiveness" as a ratio between its goal (goals) and the actually achieved result of its application.

In view of the norm of Part 2 of Article 50 of the Criminal Code of Ukraine, each punishment must achieve such goals as punishment, correction of convicts, as well as prevention of committing new criminal offenses by both convicts and other persons. As a result of the analysis of scientific literature and materials of the practice of execution of punishments, it was established that the achievement of all the listed components of the purpose of punishment at the same time by each type of punishment is extremely rarely achievable, which indicates the ineffectiveness of punishment or the need to establish other criteria for determining its effectiveness.

The change in the approaches of the Working Group on the Development of Criminal Law to determining the purpose of punishment in the draft of the Criminal Code of Ukraine was analyzed.

It has been established that the purpose of punishment is subject to transformation depending on the stage of criminal prosecution (for example, at the stage of execution of the punishment, another of its goals appears – the resocialization of convicts), which also does not contribute to its effective achievement.

It was concluded that effectiveness as a qualitative property of punishment can be considered an evaluative category, since it will depend on a specific type of punishment, the person to whom it is applied, as well as on subjects who are called to carry out a specific type of punishment, etc.

It is proposed to consider the obedient behavior of convicted persons both during and after serving the sentence as the main real criterion for evaluating the effectiveness of its application. The range of factors affecting the degree of effectiveness of punishment in each specific case at different stages of criminal proceedings is outlined.

Key words: effectiveness, effectiveness of punishment, purpose (goals) of punishment, effectiveness of functioning of bodies and institutions of execution of punishments, law-abiding behavior of convicted persons.

Покарання відіграло та продовжує відігравати провідну роль у системі кримінально-правових заходів. Від ступеня ефективності його застосування залежить загалом «успіх» боротьби зі злочинністю. Тому вкрай важливим є окреслення дефініції поняття його ефективності та встановлення критеріїв її визначення.

З цією метою потрібно передусім з'ясувати зміст поняття «ефективність». Словник іншомовних слів тлумачить «ефективність» як «результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій» [1, с. 262]. Натомість у Вікіпедії під «ефективністю» розуміється «відношення корисного ефекту (результату) до витрат на його одержання» [2].

Як зауважує Ю. В. Кернякевич-Танасійчук: «окрім терміну «ефективність» в якості синоніма використовують термін «результативність», що обумовлюється тим,

що дослівно з латинської мови effectus перекладається як результативність, дієвість, продуктивність тощо. Однак таке отождошення названих понять є не зовсім правильним» [3, с. 170].

Так Д. В. Ягунов у результаті проведення аналізу співвідношення досліджуваних понять слушно зробив висновок, що: «результативність означає успіх у досягненні запланованої мети. Результативність, на відміну від ефективності, пов'язана не з витраченими ресурсами, а з досягнутими результатами. Отже, все, що називається результативним, не обов'язково є ефективним, але все, що є ефективним, претендує на те, щоб називатися результативним» [4, с. 153].

Категорія «ефективність» характерною є, як правило, для економічної, технологічної, сфери державного управ-

ління тощо. У галузі права прийнято оперувати поняттям «ефективність права», що визначається як: «співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети» [5, с. 369].

П. Д. Гуйван, досліджуючи ефективність права як принцип, зазначав, що «він є досить багатограний, охоплює і належну якість законів та інших нормативних актів, і ефективно діючий механізм правового регулювання, і досконалість правозастосовної практики» [6, с. 112].

В. О. Туляков, розмірковуючи про ефективність кримінального права та сучасний світоустрій, справедливо стверджував, що: «ефективність права визначається можливостями досягнення цілей правового регулювання, спрямованих на безпеку, охорону та захист суб'єктів відповідних правовідносин. При цьому світові, регіональні та національні особливості реалізації охоронних та профілактичних правовідносин тягнуть за собою неминучу диференціацію оцінки ефективності заходів впливу залежно від характеристик суб'єктів впливу, об'єктів та потреб інших учасників кримінально-правових відносин (потерпілі, треті особи, соціальні спільноти, держави, міжнародні та транснаціональні об'єднання тощо). Таким чином, ефективність кримінально-правового впливу диференціюється з урахуванням характеристик складного комплексу факторів та відносин і не може бути зведена виключно до поняття ефективності кримінально-правової норми в державі загалом. Вона пов'язана з оцінкою кримінально-правового регулювання, кримінально-політичною обстановкою, особливостями правореалізації та праворозуміння на кількох рівнях соціальної взаємодії, кореспондуючи відчуттям безпеки суб'єктів кримінально-правових відносин» [7, с. 28–29].

Досліджуючи питання ефективності покарання, його відповідності системі загальнолюдських цінностей, Т. О. Михайліченко відзначає, що: «це питання завжди перебувало в полі зору філософів і правознавців, однак, саме на цьому етапі варто констатувати «білу пляму» в теорії кримінального права України, та й загалом у абсолютній більшості країн пострадянського простору, оскільки критерії оцінки ефективності покарання загалом відсутні, не вирішеним є і спір стосовно показників, у відповідності з якими можна було б оцінити ефективність покарання як у цілому, так і його конкретних видів. Тобто не можна визначити чи було призначене покарання законним, справедливим, обґрунтованим та індивідуалізованим, чи ні» [8, с. 38].

Не зважаючи на відсутність чітко встановлених критеріїв оцінки ефективності покарання, видається, що в ідеалі його ефективність доречно визначати як співвідношення між його метою (цілями) і фактично досягнутим результатом його застосування.

Звертаючи увагу на дискусійність правової категорії «покарання», Є. Ю. Полянський пояснює це такими чинниками, як: «по-перше, плюралізм підходів до видових характеристик кримінальних покарань, по-друге з огляду на їхню історичну мінливість, і найголовніше – зважаючи на ефективність. Або краще сказати – зважаючи на їхню неефективність. З огляду на статтю 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України), кримінальне покарання має досягати таких цілей як кара, попередження вчинення злочинів та виправлення засудженого. В ідеалі кожне призначене покарання має досягнути кожної з поставлених цілей. Втім це неможливо, перш за все з технічних причин» [9, с. 95].

У результаті проведення аналізу наукової літератури Р. Ш. Бабанлі висловлює схожі міркування «про недоведену ефективність покарання як засобу, який гарантовано забезпечить досягнення тих цілей, що перед ним ставляться» [10, с. 195]. Як зазначає вчений: «Наприклад, якщо особа вчинила злочин після відбування покарання, існують підстави стверджувати, що такої мети як виправлення покарання не досягло. Те ж саме можна зазначити і щодо спеціальної превенції. Аналогічних висновків можна дійти і в тому випадку, коли один із співчас-

ників відбув покарання, а інший – ні, при цьому останньому було відомо про засудження першого, що, однак, не стримало його від продовження злочинної діяльності» [10, с. 195–196].

Відповідні позиції повністю заслуговують на підтримку. Як бачимо, все частіше в теорії та практиці дискутуються питання щодо реальної «досяжності» мети покарання і всіх її складових елементів. Робоча група з питань розвитку кримінального права теж неодноразово змінювала свій підхід до визначення мети покарання у тексті проекту Кримінального кодексу України. Спершу мету покарання визначалося через «убезпечення суспільства шляхом утвердження справедливості, запобігання вчиненню злочинів і спонукання особи до правослухняної поведінки» [11], «кару, забезпечення суспільства шляхом утвердження справедливості, запобігання вчиненню злочинів і спонукання особи до правослухняної поведінки» [12], «кару, запобігання кримінальним правопорушенням і спонукання особи до правослухняної поведінки» [13], «кару, запобігання кримінальним правопорушенням і спонукання засудженої особи до правослухняної поведінки» [14].

У кінцевому результаті мети покарання не визначено взагалі. Встановлено тільки, що «метою кримінально-правового засобу є забезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь» [15]. Оскільки покарання є різновидом кримінально-правових засобів, відтак, очевидно, що забезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень є його метою. У принципі і сам факт закріплення у проекті КК України такого широкого кола кримінально-правових засобів і скорочення можливих до застосування видів покарань свідчить про наявність проблеми належної ефективності покарання як такого і дозволяє стверджувати, що воно є не єдиним «інструментом» на шляху боротьби зі злочинністю.

При цьому на підтримку заслуговує думка національних експертів з приводу проекту КК України, які зазначають, що: «Викликає певне здивування позиція, відповідно до якої легальне визначення поняття кримінально-правових засобів формулюється, а поняття покарання як ключового засобу протидії злочинності – ні. Така ж непослідовність простежується й у випадку з метою: стосовно покарання мета не визначається, а щодо кримінально-правових засобів – так. Мета застосування кримінально-правових засобів стосується лише суспільства, замовчуючи те, чого це суспільство прагне від засудженого. Мета покарання – це оптимум, досягнення якого має прагнути від правопорушника законодавець, і її фіксація у проекті узгоджувалась б з Європейськими пенітенціарними правилами (О. Пашенко, 2022). Загальне вивчення проекту показує, що його розробники прагнули максимально повно відбити в законі всі базові кримінально-правові поняття, з тим щоб забезпечити належну реалізацію принципу юридичної визначеності. Поняття покарання є основним для сфери кримінально-правового регулювання, через це дивно, що в проекті для його визначення місця не знайшлося. У цьому простежується непослідовність і термінологічна вибірковість» [16, с. 157–158].

У чинному КК України «щодо питань законодавчого регулювання аспектів, пов'язаних із метою покарання, важливі уваги є дві його норми, а саме ч. 2 ст. 50 КК, яка встановлює, що покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Другою нормою є ч. 2 ст. 65 КК, згідно з якою особі, що вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Отже, поряд із тим, що в загальному законодавчому положенні (ст. 50 КК) визначено чотири цілі покарання, перед судом при обранні конкретного виду та розміру покарання за мету поставлено лише одну – обрати такий вид покарання, який

буде необхідним і достатнім для виправлення особи, яка вчинила злочин (ч. 2 ст. 65 КК)» [10, с. 189].

Натомість, аналізуючи норми Кримінально-виконавчого кодексу України, у процесі здійснення кримінально-виконавчої діяльності, метою якої є створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [17], можна дійти до висновку, що на етапі виконання покарання з'являється ще одна його ціль – ресоціалізація засуджених.

Д. В. Андреев зазначає, що: «Зміщуються точки виконання покарання – з тіла на душу, що має кілька наслідків. Покарання залишає сферу повсякденного сприйняття і входить в область абстрактної свідомості. Ефективність покарання полягає не в його видовищному дійстві, а у його невідворотності. Тим самим правосуддя більше не бере на себе публічної відповідальності за насилля, а покарання з мистецтва завдання неймовірних страждань трансформується в економію «призупинених» прав. У зв'язку з гуманізацією права в системі покарання використовується уже не тіло, а ув'язнення про покарання» [18, с. 320].

Як бачимо, мета покарання піддається трансформації у залежності від етапу кримінального переслідування, що теж не сприяє ефективності її досягненню.

Більше того, ефективність як якісна властивість покарання можна вважати оціночною категорією, оскільки вона залежатиме від конкретного виду покарання, особи, до якої воно застосовується, а також і від суб'єктів, які покликані виконувати конкретний вид покарання тощо.

Зважаючи на «взаємозв'язок між цілями покарання, сформульованими у ст. 50 КК, і практичною діяльністю органів та установ виконання покарань по реалізації притаманних покаранням правообмежень», на якому наголошував А. Х. Степанюк [19, с. 8], варто звернути увагу на наявності взаємобумовленості між ефективністю покарання та ефективністю органів та установ виконання покарань, які реалізують так звану «екзекутивну» – кримінально-виконавчу діяльність.

Так, до прикладу, К. А. Колотуха, Т. В. Михайліна ведучи мову про покарання як «необхідний засіб охорони суспільства від злочинних посягань», стверджували, що: «одним з критеріїв забезпечення його ефективності є ефективність діяльності органів, що його виконують» [20].

Як зазначає І. С. Яковець: «оцінка ефективності виконання кримінальних покарань – це здійснювана у встановленому порядку діяльність спеціально законодавчо визначених органів по встановленню ступеня ефективності даного процесу з метою стимулювання його подальшого розвитку» [21, с. 52]. При цьому «у проведенні комплексного оцінювання роботи органів та установ виконання покарань до переліку критеріїв має належати масив даних щодо аналізу: динаміки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах; ситуації щодо запобігання злочинам і правопорушенням з боку засуджених і осіб, які взяті під варту; стану соціально-виховної роботи із засудженими; стану професійно-технічного і загальноосвітнього навчання засуджених, організації виробничо-господарської діяльності та залучення засуджених до праці; стану харчування, речового, комунально-побутового забезпечення та охорони здоров'я; роботи з кадрами» [22, с. 131].

Натомість А. Є. Круглова перелік критеріїв оцінки ефективності діяльності органів та установ виконання покарань розширює шляхом виокремлення таких «напрямків оцінювання, як: нормативно-правове забезпечення діяльності органів та установ виконання покарань; стан дотримання прав людини в органах і установах виконання покарань; ставлення працівників органів та установ виконання покарань до засуджених; робота персоналу і службових осіб органів та установ виконання покарань; умови тримання осіб, які відбувають покарання у виді обмеження та позбавлення волі в установах виконання

покарань та слідчих ізоляторах; соціально-виховна робота із засудженими особами; матеріально-технічне забезпечення засуджених; харчування засуджених, їх праця, відпочинок; стан правопорядку, оперативної роботи, забезпечення режиму та організації нагляду у виправних установах; взаємодія органів та установ виконання покарань із громадськістю» [23, с. 170–171].

Перелічені вище критерії допустими для використання є при оцінці ефективності діяльності органів та установ, які забезпечують процес виконання покарань, що пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Дія здійснення оцінки ефективності діяльності щодо виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, як слушно підкреслює Ю. В. Кернякевич-Танасійчук: «органами пробації потрібно використовувати інші критерії, наприклад, стан здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років тощо» [24, с. 100].

Враховуючи наведені вище критерії визначення ефективності діяльності органів та установ, при цьому не отожднюючи поняття «ефективності покарання» та «ефективності функціонування органів та установ виконання покарань», цілком справедливим видається твердження, що: «установи виконання покарання можуть сприяти ефективності покарання лише тією мірою, в якій вони забезпечують ізоляцію засуджених від суспільства, відхиляючи різноманітні фантазії з приводу перевиховання, «перековки» особи. Колонії призначені насамперед для запобігання злочинній діяльності, для захисту суспільства від злочинних посягань. Тому до основних показників ефективності діяльності установ виконання покарання необхідно віднести не лише рівень рецидиву злочинів у середовищі перебування засуджених чи серед звільнених від покарання, а ефективну ізоляцію засуджених, дотримання порядку та умов відбування покарання, розвиток у засуджених почуття відповідальності за свої вчинки, досягнення законслухняної поведінки» [20, с. 100].

Як наголошує Ю. В. Кернякевич-Танасійчук: «Надзвичайно важливим показником ефективності виконання покарання є правослухняна поведінка засуджених як під час, так і після відбування покарання. Як показали результати проведеного нами опитування, засуджені після відбування покарання найбільше бояться не лише зіткнутися з упередженим ставленням з боку оточуючих (33,0%), їх також особливо турбують проблеми, пов'язані з відсутністю роботи (38,3%) та відсутністю житла (20,3%). Саме соціальні проблеми, з якими зіштовхуються особи, звільнені з місць позбавлення волі, як правило, штовхають їх на вчинення нових злочинних діянь. Тому реальна допомога у вирішенні питання зайнятості та працевлаштування, пошуку хоча б тимчасового житла позитивно впливає на поведінку людини, орієнтує її на дотримання норм законів та умов соціального співіснування» [25, с. 87].

Схожу позицію висловлює А. В. Градецький: «Надаючи оцінку ефективності покарання, критерієм має бути позитивна поведінка особи після звільнення від покарання. Показниками цього критерію є статистичні дані про те, як поведуть себе особи, які були звільнені, чи повернулися вони до суспільно корисної діяльності, чи сумлінно відносяться до праці, чи дотримуються законів і соціальних норм співжиття в суспільстві. Проте існує недосконалість цих показників, оскільки в статистичних даних не відображаються дані про характер поведінки звільнених від різних видів покарань, за виключенням повторного вчинення кримінального правопорушення» [26, с. 89].

Частина науковців, за твердженням Т. О. Михайліченко, «основними критеріями ефективності покарання визначають рівень рецидиву вчинення злочину (для спеціальної превенції) і рівень первинної злочинності (для загальної превенції)» [27, с. 245]. Однак, рецидив вчинення кримінального правопорушення не можна розглядати у якості достовірного показника, що достеменно свідчить про ступінь досягнення/недосягнення мети так званої «спеціальної превенції». Це обумовлено тим, що навіть, до прикладу, при досягненні мети виправлення, що закладалася у покаранні, після його відбування за несприятливих соціально-економічних, матеріально-побутових умов тощо особа знову повернеться до злочинної діяльності. За таких умов рецидив буде наслідком соціально-економічних умов і не може розглядатися в якості доказу неефективності покарання. Як слушно стверджує Ю. В. Філей: «Мета спеціального запобігання здійснюється завдяки невідворот-

ності відповідальності і покарання, а також можливості в кожному конкретному випадку диференціювати відповідальність та індивідуалізувати покарання» [28, с. 159].

Відтак, підсумовуючи, правослужняну поведінку засуджених осіб як під час, так і після відбування покарання доцільно розглядати в якості головного реального критерію оцінки ефективності його застосування, безпосереднього досягнення його цілей. При цьому, до чинників, що впливають на ступінь його ефективності у кожному конкретному випадку на різних етапах кримінального провадження можна віднести: суддівський угляд при призначенні покарання, характеристику особи обвинуваченого, що відображається працівником праці у досудовій доповіді, ефективність діяльності органів та установ виконання покарань, особисті морально-психологічні якості особи засудженого, соціально-економічні умови життя засудженого після відбування покарання, наявність сімейно-побутових, трудових проблем тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. 776 с.
2. Ефективність. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 07.08.2023).
3. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Щодо визначення поняття «ефективність кримінально-виконавчої політики». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 170–172. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/47.pdf (дата звернення: 07.08.2023).
4. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / Д. В. Ягунов ; Державна пенітенціарна служба України. 4-те вид., перероб. та доп. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с.
5. Рабінович П. М. Ефективність права. *Юридична енциклопедія* : [в 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. С. 369–370.
6. Гуйван П. Д. Сутність принципу ефективності права. *Часовий аспект. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2018. № 3 (39). С. 111–116.
7. Туляков В. О. Ефективність кримінального права та сучасний світоустрій. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С. 28–35.
8. Михайліченко Т. О. Дещо про ефективність покарання. *Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина* : матеріали круглого столу, 10 березня 2016 р. / за ред. В. М. Огаренко, Т. А. Денисової. Запоріжжя : КПУ, 2016. С. 37–41.
9. Полянський Є. Ю. Про ефективність кримінальних покарань. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 95–97.
10. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади : монографія. Чернівці: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
11. Контрольний проект нового Кримінального кодексу України станом на 19.10.2020 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
12. Контрольний проект нового Кримінального кодексу України станом на 02.01.2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/04/kontrolnyj-proekt-kk-02-01-2021.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
13. Контрольний проект нового Кримінального кодексу України станом на 31.05.2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/06/01/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-31-05-2021.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
14. Контрольний проект нового Кримінального кодексу України станом на 24.11.2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/25/kontrolnyj-proekt-kk-24-11-2021.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
15. Контрольний проект нового Кримінального кодексу України станом на 22.05.2023 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
16. Висновок національних експертів на проект Кримінального Кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.) URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (дата звернення: 07.08.2023).
17. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/page> (дата звернення: 21.01.2023).
18. Андреев Д. В. Правосуддя як спосіб відновлення справедливості: аналіз засобів здійснення. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 319-322.
19. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 33 с.
20. Колотуха К. А., Михайліна Т. В. Проблемні аспекти ефективності покарань в контексті діяльності органів їх виконання. URL: <https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=0CDcQw7AJahcKEwjAqtOcmZOBAXJAAAAAHQAAAAQAw&url=https%3A%2F%2Fvestnik-sss.donnu.edu.ua%2Farticle%2Fview%2F5459%2F5486&psig=AOvVaw0BRfjy6H5d3ugBHedzxyz&ust=1693993909873038&ori=89978449> (дата звернення: 12.08.2022).
21. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Х. : Право, 2013. 392 с.
22. Яковець І. С. Оцінка ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України її персоналом. *Питання боротьби зі злочинністю*. Х. : Кроссруд, 2008. Вип. 16. С. 127–138.
23. Круглова А. Є. До питання про критерії оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.) К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 169–172.
24. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Ефективність діяльності органів та установ виконання покарань: критерії її оцінювання. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2017 року) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. Львів: ЛьвДУВС. С. 99–100.
25. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Ефективність окремих видів покарань. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 9 листопада 2018 року) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький, С. І. Мельник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 86–88.
26. Градецький А. В. Запобігання злочинності засобами кримінально-правового впливу та умови їх ефективності. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2 (49). 2023. С. 88–92.
27. Михайліченко Т. О. Ефективність покарання: проблема до вирішення. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. Харків, 2015. С. 243–248.
28. Філей Ю. В. Роль покарання в запобіганні злочинності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2009. № 2. С. 154–160.